

Theoretical and legal approaches to the definition of the concept and content of legal constraints in administrative law

Теоретико-правові підходи до визначення поняття та змісту правових обмежень в адміністративному праві

Victoria Chorna

Key words:

restrictions, legal restrictions, legal means, mechanism of legal regulation, public administration.

Ключові слова:

обмеження, правові обмеження, правові засоби, механізм правового регулювання, публічне адміністрування.

Постановка проблеми. Термін «обмеження» використовується в різних значеннях, що продиктовано особливістю його застосування, діяльністю органів публічної влади, правовим статусом суб'єкта, втіленням у відповідних нормах права, причому дані норми регулюють усі галузі права. Водночас, на нашу думку, розкриваючи сутність досліджуваного поняття, варто розкривати його зміст із різних точок зору: 1) як філософську категорію; 2) як теоретичне поняття; 3) як правове явище.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідження питань поняття, сутності, класифікації правових обмежень були предметом наукових досліджень Антонова В.М, Денисової А.М., Фаткулліна Ф. Н., Братко А.Г., Морозової Л.А., Должикова А. В., Тарасова А.В., Подмарева А.А., Чорної В.Г. та ін.

Мета і задачі статті. Дослідження сутності правових обмежень в адміністративному праві має, на жаль, фрагментарний характер. Здебільшого правові обмеження були предметом правових досліджень теоретиків права. Саме тому вважаємо за необхідне визначити поняття та зміст правових обмежень безпосередньо в розрізі науки адміністративного права, а правові обмеження – розкрити саме через їх належність до адміністративно-правових засобів.

Викладення основного матеріалу. Лексичне значення слова «обмеження» полягає в наступному: 1) дія за значенням обмежити [1¹]; правило, настанова, що обмежує чий-небудь права, дії і т. ін. [2²].

Досить однорідним вбачається тлумачення поняття «обмеження» з філософської та логічної точок зору. Так, з філософської точки зору під обмеженням розуміється процедура звуження обсягу поняття, пов'язана з розширенням його змісту, яка полягає в переході від загального поняття до менш загального (тобто від загального до конкретного) поняття, тобто до поняття, обсяг якого становить лише частину обсягу вихідного поняття. Поняття «обмеження» можна розглядати як результат розширення змісту вихідного поняття за рахунок введення в нього обмежуючих ознак, тобто ознак, що належать не всім предметам обсягу вихідного поняття (зокрема ознак, які не містяться в явній або неявній формі, в ознаках, за якими здійснено виділення обсягу вихідного поняття), але спільних з цим поняттям [3³, с. 131].

Як логічну категорію під обмеженнями науковці пропонують розуміти логічну операцію над поняттями, завдяки якій відбувається перехід від поняття з ширшим обсягом (родового) до поняття з вузьким обсягом (видового) через додавання до змісту вихідного поняття ознак, які стосуються лише частини предметів його обсягу. Обмеження поняття є операцією, протилежною операції узагальнення. Обмежити поняття – значить перейти від поняття з більшим обсягом, але з меншим вмістом, до поняття з меншим обсягом, але з більшим змістом [4⁴, с. 45–46].

¹ Словник української мови : Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>

² Словник української мови: в 11 т. - 1974. - Том 5. – С. 536.

³ Философская энциклопедия : в 5 т. / глав. ред. Ф.В. Константинов. – М. : Советская энциклопедия, 1962. – Т. 2 : Дизъюнкция - комическое. – 575 с.

⁴ Кириллов В.И. Логика: учебник для юридических вузов / Кириллов В.И., А.А. Садченко. – издание 5-е, перераб. и доп. – Москва : ЮРИСТЪ, – 2001. – 430 с.

На нашу думку, філософське розуміння даного поняття в загальному значенні окреслює поняття «обмеження», водночас чітко акцентує увагу, що обмеження є елементом (частиною) цілого, та вказує на особливості суб'єкта, стосовно якого воно застосовується.

У словниковій літературі тлумачення поняття «обмеження» зводиться до наступного розуміння.

У словнику В. Даля під обмеженнями слід розуміти грань, межу, кордон; утримання у відомих рамках, межах; правило, що обмежує будь-які права, дії; сором за певних умов; лімітування сфери діяльності, звуження можливостей і т.д. [5⁵, с. 647–648].

У тлумачному словнику російської мови дається таке визначення поняття «обмеження»: 1) це утримання в якихось рамках, межах, обумовленість чим-небудь, спосіб скоротити охоплення чогось; правило, що обмежує будь-які дії, права [6⁶, с. 444]; 2) лімітувати, звести до чогось (можливості, сферу діяльності і т.д.), звузити (можливості, права і т.д.), ущемити, поставити в рамки, поставити межу чогось, утримувати в певних межах, припинення [7⁷, с. 305].

Великий юридичний енциклопедичний словник визначає «обмеження» як визначені в законах та інших нормативних актах, з рішень державних органів рамки, межі, за які не повинна виходити діяльність суб'єктів [8⁸, с. 391].

Таким чином, зі словникового змісту розуміння дефініції «обмеження» слід, на нашу думку, визначити наступні специфічні риси досліджуваного поняття: 1) визначає межі дозволеного шляхом встановлення чітко визначених рамок, меж, правил; 2) лише на підставі чіткої правової регламентації, що знаходить своє вираження у відповідних нормативно-правових актах; 3) не має визначеної сфери застосування, тобто є полігалузевим поняттям; 4) суб'єктом застосування є уповноважений орган публічної влади; 5) суб'єктом-адресатом є відповідна фізична чи юридична особа, поведінку та діяльність якої необхідно спрямувати (направити) в чітко визначені правові межі.

Водночас слід відзначити, що поняття «обмеження» є родовим поняттям, видовими елементами якого виступають «правові обмеження» та «обмеження права».

Теоретики права більш змістовно підходять до визначення досліджуваної категорії «правові обмеження», при цьому виділяють їх ознаки, особливості та вказують на сферу застосування.

Теоретик В.А. Малько пропонує під правовими обмеженнями розуміти правове стримування проти-законного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контр-суб'єкта і громадських інтересів в охороні та захисті; це встановлені у праві кордони, в межах яких особа повинна діяти, це виняток визначених можливостей в їх діяльності [3, с. 230]. Правові обмеження покликані стримувати від протиправного задоволення власних інтересів, яке може бути вигідно для особистості, але не вигідно, а навіть навпаки, шкідливо для інших громадян, суспільства в цілому [3, с. 232]. Таким чином, В.А. Малько відносить правові обмеження до стимулювання, що, на нашу думку, є не зовсім правильно. Адже застосування правових обмежень щодо особи має на меті примушування діяти лише у визначених рамках, що є не її власним бажанням та ініціативою, а є регламентованим відповідними правовими нормами обов'язком.

М.Н. Козюк під правовими обмеженнями пропонує розуміти «відхилення від правової рівності, коли звужується обсяг прав і свобод, або розширюється обсяг обов'язків» [9⁹, с. 52]. Вважаємо, що дане твердження є точним та влучно закріплює принцип правових обмежень – права і свободи одного суб'єкта закінчуються там, де починаються права і свободи іншого.

А.М. Денисова пропонує під правовими обмеженнями розуміти закріплені у праві утримання суб'єкта правовідносин від протиправного діяння, метою якого є задоволення інтересів контр-суб'єкта та суспільних інтересів в охороні та захисті в цілому. Правові обмеження виступають установленими у праві межами, в яких повинні діяти суб'єкти, не порушуючи законні права інших суб'єктів, тобто вони унеможливають певні діяння окремих осіб з метою задоволення інтересів суспільства [9, с. 52].

⁵ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. СПб.; М., 1881. – Т. 2. – 812 с.

⁶ Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

⁷ Александрова З.Э. Словарь синонимов русского языка. – М.: Русский язык, 2001. – 568 с.

⁸ Барихин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь. – Москва : Книжный мир, 2003. – 720 с.

⁹ Денисова А.М. Правові обмеження : поняття, види, функції // Часопис Київського університету права НАН України. – К., 2011. – № 2. – С. 51–55.

Ф.Н. Фаткуллін вважає, що правові обмеження слід розглядати через категорію заборони, тобто обмеження за своєю юридичною природою дуже близьке до заборони, однак не співпадає з нею. Обмеження направлено не на повне «витіснення» будь-яких суспільних відносин, а на утримання їх в певних, чітко визначених межах. Крім того, автор вважає, що під час визначення співвідношення обмеження та заборони обмеження є результатом заборони, а по-друге, говорити про часткове обмеження не є коректно, адже заборона – це завжди певне обмеження, однак обмеження – не завжди заборона [10¹⁰, с. 156–158].

Однак на протипагу даній точці зору можна навести думку А.Г. Братко, який, порівнюючи заборони і обмеження як способи правового регулювання, доходить висновку, що «заборони за своїм змістом вказують на юридичну неможливість певної поведінки, яка фактично можлива, в той час, як правове обмеження є не тільки юридично, але й фактично неможливим варіантом поведінки. На відміну від заборони, правове обмеження у принципі неможливо порушити. Воно завжди є обмеженням будь-якого суб'єктивного права, причому таке, яке забезпечується обов'язками відповідних посадових осіб» [11¹¹, с. 17]. Водночас, якщо співвідносити дані правові поняття, то слід відзначити, що за своїм змістом заборона в будь-якому випадку створює певні правові обмеження для суб'єкта, тоді як застосування правових обмежень до особи не означає виникнення заборони щодо предмета правових обмежень. Саме тому вважаємо, що поняття «заборона» та «правові обмеження» мають одну спільну ознаку – утримання суб'єкта від вчинення певних дій. Однак заборона передбачає повне та постійне позбавлення права особи, що продиктоване її поведінкою, в той час як правові обмеження є тимчасовим правовим заходом, метою якого є утримання суб'єкта від вчинення відповідних дій; правові обмеження виникають у зв'язку із вступом особи у відповідні відносини, що продиктовані особливостями діяльності, якою вона займається.

Разом із тим, слід відзначити, що в науці теорії держави та права теоретики застосовують такі дві правові категорії, як «правові обмеження» та «обмеження права», при цьому науковці ототожнюють їх зміст, що, на нашу думку, є неправильним. Саме тому приділимо увагу розмежуванню правових категорій «правові обмеження» та «обмеження права» та відповідно з'ясуємо зміст поняття «обмеження прав».

В.І. Гойман під обмеженням права (свободи) запропонував розуміти «здійснюване відповідно до передбачених законом підставами і в установленому порядку звуження його обсягу» [12¹², с. 26–27].

О.В. Должиков під обмеженням основних прав розуміє обумовлену природними, соціальними й духовними причинами систему конституційно-правових засобів, що визначають носія, сферу нормативного змісту і порядок реалізації основних прав та волю людини й громадянина, але припустиму лише у випадку відповідності формальним і матеріальним критеріям [13¹³].

В роботі А.В. Тарасова наведено таке визначення обмеження прав і свобод: це соціально обумовлена діяльність осіб, наділених спеціальною компетенцією, в порядку, на підставах і в межах, встановлених законом, в результаті якої страждає фізична, моральна, індивідуальна свобода, загальна свобода дій для досягнення поставлених цілей і завдань» [14¹⁴, с. 131].

Б.С. Ебзеев дає наступне визначення обмежень прав у власне конституційно-правовому сенсі: «допускаються встановлені законом і Конституцією вилучення з конституційного статусу людини і громадянина» і, крім того, «як обмеження основних прав може розглядатися також вилучення з кола правомочностей, що складають нормативний зміст основних прав і свобод» [13].

А.А. Подмарев визначає обмеження прав як встановлені законодавством межі (границі) реалізації (здійснення) людиною (громадянином) прав (свобод), які знаходять свій вираз у заборонах, втручаннях, обов'язках, відповідальності, існування яких детерміновано (визначено) необхідністю захисту конституційних цінностей, і призначенням яких є забезпечення необхідного балансу між інтересами особи, суспільства і держави [15¹⁵, с. 44].

¹⁰ Фаткуллін Ф. Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.

¹¹ Братко А.Г. Запреты в советском праве / Братко А.Г. / Под ред. Матузова Н.И. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 92 с.

¹² Морозова Л.А. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву / Л.А. Морозова // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 39–70.

¹³ Должиков А.В. Конституционные критерии допустимости ограничения основных прав человека и гражданина в Российской Федерации : автореф. дис. ... на соискание научной степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / А.В. Должиков. – Тюмень, 2003. – 22 с.

¹⁴ Тарасов А.В. Ограничение конституционных прав и свобод человека в условиях особых правовых режимов в Российской Федерации : дисс ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». – Санкт-Петербург, 2006. – 189 с.

¹⁵ Подмарев А.А. Конституционные основы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : дисс ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». – Саратов, 2001. – 235 с.

В.М. Антонов під обмеженнями прав пропонує розуміти положення законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності, що обмежують виключні права власника охоронного документа. Основними видами таких обмежень є передбачені законом випадки вільного використання об'єктів інтелектуальної власності, примусові ліцензії тощо [16¹⁶, с. 345].

Щодо співставлення понять «правові обмеження» та «обмеження права», то А.М. Денисова відзначає, що «правові обмеження» включають в себе цілий ряд обмежень, серед яких – обмеження фізичних та юридичних прав осіб, інтересі особистості та влади держави тощо [10, с. 52].

Висновки та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Таким чином, вважаємо, що поняття «правові обмеження» та «обмеження прав» співвідносяться між собою як рід та вид.

Спільними рисами даних правових явищ є: 1) застосовуються відповідними уповноваженими суб'єктами; 2) передбачають ущемлення (утиснення) поведінки суб'єкта у відповідні рамки; 3) застосовуються поза волею суб'єкта-адресата; 4) підставою є положення відповідних нормативно-правових актів; 5) мають індивідуальний характер застосування.

Водночас рисами, що дають змогу відрізнити «правові обмеження» та «обмеження права», на нашу думку, є: 1) правові обмеження виникають у зв'язку з добровільним вступом суб'єкта у відповідні відносини, обіймання певної посади, здійснення бажаного роду діяльності, тоді як обмеження права продиктовані обмеженнями, що не порушують права іншого суб'єкта в процесі реалізації своїх прав і свобод; 2) правові обмеження є способом правового регулювання, а обмеження права є вилученням із правового статусу особи права вчиняти певні правомочності; 3) правові обмеження є більш загальним поняттям, а обмеження права є чітко конкретизованим. Наприклад, згідно із ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання» передбачено обмеження щодо утворення і діяльності громадських об'єднань. Водночас ч. 3 цієї статті визначено обмеження права на свободу об'єднання.

Слід відзначити, що в юридичній науці на сьогоднішній день зустрічається постійне ототожнення таких правових понять, як «правові обмеження» та «обмеження прав і свобод». Разом із тим, ми вважаємо, що дані поняття є родовидовими, де правові обмеження є родовим поняттям, а обмеження прав – видовим.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що **правові обмеження** – це визначені нормативно-правовими актами індивідуальні (суб'єктні) та конкретні заходи адміністративно-правового характеру, які застосовуються шляхом вчинення відповідних дій уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації, які направлені на координацію поведінки та дій суб'єкта-адресата у відповідні межі, рамки, правила, що продиктовано родом її діяльності, правовим статусом.

Водночас ознаками правових обмежень, на нашу думку, є: 1) знаходять своє вираження у обов'язках, заборонах, застосуванні відповідних заходів відповідальності, що виражені у відповідних адміністративно-правових, кримінально-правових, цивільно-правових та дисциплінарних нормах законодавства; 2) є полігалузевим способом правового регулювання; 3) визначають межі, міру свободи вибору дій суб'єкта, яка починається там, де закінчується свобода вибору іншого; 3) знаходять своє вираження через захист прав і свобод від зловживань із боку іншого суб'єкта, дії якого направлені та посягають на гарантовані державою права і свободи; 4) суб'єктом застосування є уповноважений суб'єкт публічної адміністрації, а суб'єктом-адресатом – фізична чи юридична особа, щодо якої застосовуються відповідні обмеження; 5) не допускають виникнення правового конфлікту між суб'єктами-адресатами, суб'єктами-адресатами та уповноваженими суб'єктами, між декількома уповноваженими суб'єктами; 6) створюють умовності примусового підкорення волі; 7) правові обмеження стримуються правовими стимулами, а правові стимули стримуються правовими обмеженнями; 8) за допомогою правових обмежень можна примусити індивіда до відповідної поведінки та вчинення необхідних дій; 9) ціллю є обмеження волі суб'єкта-адресата у прийнятті відповідних рішень.

¹⁶ Антонов В.М. Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право / В.М. Антонов. – 2-е вид., стереотип. - К. : КНТ, 2006. – 520 с.

Анотація

У науковій статті розкрито зміст та сутність поняття правових обмежень в адміністративному праві. Визначено, що поняття «правові обмеження» та «обмеження прав» співвідносяться між собою як рід та вид. Автором виокремлено спільні та відмінні риси даних правових категорій. Виділено ознаки правових обмежень.

Summary

In this scientific article the content of the concept and essence of legal restrictions in administrative law is disclosed. It is determined that the concepts of "legal restrictions" and "restrictions of rights" are related with each other as a species and kind. The author outlines the common and distinctive features of these legal categories. Highlighted by signs of legal constraints.

Використана література:

1. Словник української мови : Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>
2. Словник української мови : в 11 томах. – 1974. – Т. 5. – С. 536.
3. Философская энциклопедия : в 5 т. / глав. ред. Ф.В. Константинов. М. : Советская энциклопедия, 1962. Т. 2 : Дизъюнкция комическое. 575 с.
4. Кириллов В.И. Логика : [учебник для юридических вузов] / В.И. Кириллов, А.А. Садченко. – издание 5-е перераб. и доп. – Москва : ЮРИСТЪ, 2001. – 430 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – СПб. ; М., 1881. – Т. 2. – 812 с.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
7. Александрова З.Э. Словарь синонимов русского языка / З.Э. Александрова. – М. : Русский язык, 2001. – 568 с.
8. Барихин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь / А.Б. Барихин. Москва : Книжный мир, 2003. – 720 с.
9. Денисова А.М. Правові обмеження : поняття, види, функції / А.М. Денисова // Часопис Київського університету права НАН України. – К., 2011. – № 2. – С.51–55.
10. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.
11. Братко А.Г. Запреты в советском праве / Братко А.Г.; под ред.: Матузов Н.И. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 92 с.
12. Морозова Л.А. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву / Л.А. Морозова // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 39–70.
13. Должиков А.В. Конституционные критерии допустимости ограничения основных прав человека и гражданина в Российской Федерации : автореф. дис. ... на соискание научной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / А.В. Должиков. – Тюмень, 2003. – 22 с.
14. Тарасов А.В. Ограничение конституционных прав и свобод человека в условиях особых правовых режимов в Российской Федерации : дисс ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / А.В. Тарасов. – Санкт-Петербург, 2006. – 189 с.
15. Подмарев А.А. Конституционные основы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : дисс ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / А.А. Подмарев. – Саратов, 2001. – 235 с.
16. Антонов В.М. Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право / В.М. Антонов. – 2-е вид. стереотип. – К. : КНТ, 2006. – 520 с.

Victoria Chorna,
National Academy of Internal Affairs,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Administrative Law and Process